

Szathmári István, A stíluselemzés elmélete és gyakorlata

Kodolányi Füzetek 16. Kodolányi János Főiskola, Székesfehérvár, 2002. 440 lap

Ismertetésem némiképp rendhagyó, minthogy maga a kötet is az. Mert méltathatnám SZATHMÁRI ISTVÁNT, az iskolateremtő stilsztát, taglalhatnám a stílusról, stilisztikáról vallott nézeteinek a hazai és a nemzetközi tudományos életben betöltött — és személyével elválaszthatatlanul összefonódó — meghatározó szerepét és jelentőségét, értelmezhetném e nézet- és szempontrendszer egyes összetevőit és rendszerszerű összefüggésüket.

De 440 lapon egy páratlanul gazdag — a stilisztikának szentelt — életmű valamennyi lényeges ismérve van együtt és egyidejűleg jelen e tanulmánykötetben, a tudományos igényesség és alázatosság, a világosan követhető okfejtés foglatatában, és — ahogyan tanáráról, Bárczi Gézáról írja a szerző — a tudós biztonságával (342).

Ez a tudósi biztonság, mely alapjaiban a funkcionális stilisztikát vallja magáénak, kiérlelt, áttekinthető, letisztult szemléletét „a strukturalista és generatív nyelvészet, a szemiotika és pragmatika, az új szemantika, a kvantitatív nyelvészet, a tipológia, a szövegtan stb.” hatására megújult, „újja alakult” (66) stilisztika kereteiben is következetesen és hitelesen érvényesíti. Másképpen szólva a „ma” ismereteit szinte azonnal integráló, de a funkcionalitás elvét és a gyakorlat igazolta megbízható elemző módszerét, vagyis érzékeny stilisztikai tudatosságát és a stíluselemzés szükséges voltát soha fel nem adó tudós alakja lép elénk a kötetből. Szathmári István munkásságában — írja KULCSÁR SZABÓ ERNŐ „A stíluselemzés a funkcionális stilisztikában: Van-e szükség stíluselemzésre?” című dolgozattal kapcsolatos lektori véleményében — „plauzibilis alakban illeszkedik egymáshoz a stilisztikai kutatás örökül kapott, illetve a jelenben formálódó hagyománya” (27).

Erre a stilisztikai tudatosságra boltozódni rá a második fejezet plasztikus korrajzai, melyek szemléletesen viselik magukon a korstílusról, stílusirányzatról vallott szerzői felfogást (vö. „A korstílus és a stílusirányzat lényege, jellemzői”). Tömören, de valamennyi lényeges összetevőjével, eszmeiségét és lelkületét fémjelző ismérével tárul föl egy-egy kor s benne — szerves részeként — a kultúr- és művelődéstörténeti háttérbe ágyazva egy vagy több, a kort, korstílust vagy éppen az irányzatot reprezentáló mű, mely a többféle megközelítés lehetőségeinek a keretében éppen stilisztikai értékei felől kap más megvilágítást, illetve elemző értelmezést.

Így „elevenedik” meg a középkor, a középkori irodalom stílusa; rajzolódik ki a reneszánsz; történelmi, művelődéstörténeti, művészettörténeti és világirodalmi vonatkozásaival a romantika; majd a XIX—XX. század fordulója és a szecesszió sajátos arculata; az impresszionista stílus; s végül a XX. század költői stílusa az izmusok, az avantgarde és a tárgyias-intellektuális stílus tükrében.

A stíluselemzések pedig (Ómagyar Mária-siralom; Balassi Bálint: Egy katonaének; Vörösmarty Mihály: A vén cigány; Vajda János: Húsz év múlva; Ady Endre versei: A vár fehér asszonya, Sóhajlás a hajnalban, Valaki útravált belőlünk; Tóth Árpád: Esti sugárkoszorú; Babits Mihály: Messze... messze...; Pilinszky János: Apokrif) az akusztikai szinttől a szó- és kifejezőkészlet szintjén a szintaktikai és a képi szinten át egészen a szöveg és a nyelven kívüli eszközök szintjéig — vagyis a stílusműködések szintjeinek tudatos rendszerében és a funkcionális stilisztika felől — az őket kiváltó kultúra és etika szerves részének tekintve mintegy újra felépítik, újraértelmezik számunkra a műveket. A tágabb fejtegetéseket mindig átszövik az életmű, az alkotói magatartás és módszer szempontjából lényeges és szinte meghatározó mikrostilisztikai jelenségtanulmányok, melyek Szathmári Istvánnak a részletek iránti finom érzékéről tanúskodnak (l. a „Valaki útravált belőlünk” „sajátos körülírással cím” [127] lehetséges olvasatairól adott magyarázatot).

A tanulmányok és a műelemzések — a funkcionális stilisztika elméleti hátterén — megkomponált, szerves egységet alkotnak: bizonyos ismétlésekkel és hangsúlyozásokkal egymást is értelmezve tárják elénk írójuk szemléletét, tudósi nézeteit, meggyőződését, tapasztalatait. A korstílusok, stílusirányzatok kérdésköre például a bevezető alapvetés után (29) más összefüggésben — a tárgyias-intellektuális stílussal kapcsolatban (vö. A tárgyias-intellektuális stílus Pilinszky Apokrif című költeményében, 192) — nyer ismét újabb értelmet. Van tehát a dolgozatoknak egy sajátos belső ritmusa, mely fölerősíti a kiindulásul szolgáló alapvetés tételeit: mondhatni, a kötetben belüli intertextualitás mint rendezőelv biztosítja az összetartó kapcsolatot közöttük.

Ez a funkcionális stilisztika kereteit koncentrikusan tágító tendencia érvényesül, illetve folytatódik a kötet harmadik fejezetében is. Például „A Halotti Beszéd mint nyelvi teljesítmény” (202) „A középkor irodalmi stílusá”-ra rímelt (32). Kossuth szónoki beszéde (vö. Kossuth és a szónoki beszéd, 231) „a szövegtannal és a pragmatikával kibővült nyelvtudomány”, valamint „a megújult retorika” alapján kerül „mérlegre” (232) úgy, hogy közben föltárul a szövegpragmatikának, a funkcionális stilisztikának és a retorikának az egymáshoz való viszonya (235—7); a „Kossuth nyelve és stílusa kilenc 1845—1846-os hivatalos levele alapján” (240) című írás pedig szinte teljes tablóját adja a reformkor irodalmi nyelvének. Vagy említhetném a Petőfi nyelvi hatásáról szóló tanulmányt (Petőfi nyelvi hatása, 252), mely a Prágai Nyelvész Körnek a nyelvi sztenderdre, „benne

az irodalmi” nyelvre vonatkozó nézeteit (a polifunkcionalizmust és az irodalmi nyelv intellektualizációját) hozza összefüggésbe Petőfi korszakos jelentőségével (262—5). A „Megjegyzések Ady stílusforradalmához” (266) „A XX. századi költői stílusról” (160) stílusmeghatározását, a „choix” pártján álló, de „különösen a szépirodalomban és még inkább a költészetben” (162) az „écart” lehetőségét is figyelembe vevő szerzői értelmezést viszi tovább, erősíti meg, s mond — megint csak érdeemben — újat a költői nyelvről, a költészet poétikájáról (268).

E tanulmányok ugyanakkor tudományos esszék, a szak- és szépíró nyelvész termékei, akinek valamennyi írását áthatja a maradandó értékek melletti személyes állásfoglalás és a mindig jelen lévő rokonszenvező humánus, hogy csak egyetlen példát említsek: „Németh László a XX. századi magyar irodalom egyik legrokonszenvesebb, legsokoldalúbb és legnagyobb hatású alkotója, aki — mindenekelőtt *Iszony* című regényével — a világirodalomba is beírta nevét, mindig közel állt hozzám. Közel állt mondanivalójával; egy szebb, igazabb, erkölcsösebb és műveltebb életért küzdő egyéniségével; számomra a magyar próza csúcsát jelentő sajátos stílusával” (Németh László költői nyelvéről, 281).

De ez az ihletettség társul a tudományos igényű méltatással „A szép szavú Móra Ferencről”; az „Alakzatok Márai Halotti beszédében”; vagy a „Vainö Linna Tuntematon sotilas c. regénye magyar fordításának a stílusáról” szóló értekezésekben is.

A negyedik fejezet rövid stíluselemzései — a Kossuth Rádió „Édes anyanyelvünk” adásai-ban elhangzott ismeretterjesztő tevékenység dokumentumai — olyan miniatűrök, melyek könnyed, elegáns módon taglalják még a bonyolultnak tűnő, összetett jelenségeket is (például a többféle olvasati lehetőséget kódoló grammatikai formát Szemlér Ferencnek a két szóalakot tartalmazó „Atomkor” című versével kapcsolatban), s hozzák közelbe — a személyes átéltséggel — Petőfi, Weöres, Kányádi, Áprily, Illyés vagy Nagy Gáspár egyes műveit. Ezek a lélegzetnyi elmélkedések intertextualitásukkal is hozzájárulnak a kötet teljességéhez, mert a Petőfi-, az Ady- vagy a Weöres- tanulmányok egymáshoz, illetve egymásba illeszkednek (ahogyan korábban a Pilinszkyról írottak [vö. A tárgyias-intellektuális stílus Pilinszky Apokrif c. költeményében; Pilinszky Apokrif c. költeménye első sorának nyelvi-nyelvtani és stilisztikai elemzése] vagy az Ady-elemzések [A vár fehér asszonya; Valaki útravált belőlünk; 128] és az ezt „kiegészítő” „Földrajzi nevek mint szimbólumok” [354]). És itt kell kitérni a szerző stílusára. A szakmai igényességgel párosuló közérthetőség teszi lehetővé ugyanis számára, hogy „szűkebb” olvasóihoz ugyanúgy szóljon, mint a rádióban a hallgatóság szélesebb köréhez.

Mindez érvényes az utolsó fejezetre is, mely tudományos, tanácsadó, eligazító mivoltával külön színfoltja e sokrétű pályának. — Végezetül SZATHMÁRI ISTVÁN szavait idézem. Ajánlom „ezt a stíluselemző munkát ... az egyetemi és főiskolai hallgatóknak, mindenekelőtt a magyar szakosoknak, valamint a tanároknak és tanítóknak, de mindenkinek, akit anyanyelve, a magyar költészet és széppróza, valamint a rádiós stílus érdekel” (7).

GÁSPÁRI LÁSZLÓ